

ORRSZARVÚBORDA CSOKOLÁDÉKOVÁVAL

A barlanglakó ősemberről alkotott kép kiirthatatlan toposz a mindennapi gondolkozásban. Régészeti szempontból könnyen azonosítható lelőhelyekről van szó, melyek behatárolt területén jó esetben számos korszak megtelepedését lehet dokumentálni. Fontos, hogy a barlangi üledékekben a csontok is jó állapotban megmaradnak, melyek a magyarországi viszonyok között a szabad ég alatti telepeken részben vagy teljesen elpusztulnak.

A barlangi leletek feldolgozása során számos nehézséggel szembesülünk. Először is, nagyon nehéz az egymást követő megtelepedések maradványainak elkülönítése: egy 100 darab kőeszközből álló gyűjtemény elméletileg akár száz különböző, de egymástól el nem választható alkalommal is bekerülhetett a barlangba.

A helyzetet tovább nehezítik az olyan tényezők, melyek alaposan átrendezhetik az üledékeket a bennük levő régészeti leletekkel együtt. Klasszikus lelőhelyeink egyidejűleg barlangi medvék telelőhelyei is voltak, mely állatok évről évre kráterszerű mélyedéseket vájtak a kitöltésbe. De ugyanígy az üledék keveredéséhez vezettek a mennyezetről aláhulló, rendszerint kisebb, de néha akár néhány köbmétert is elérő kőtömbök vagy a természetes kimosódás, amely teljes réteget is képes volt eltávolítani a lelőhelyekről.

Végül, ha figyelembe vesszük, hogy alkalmanként a későbbi időszakok megtelepedései vagy az újkori kincskeresők is komoly, ám könnyen felismerhető bolygatást okoztak, illetve hogy a legjelentősebb barlangi ásatások a második világháború és különösen a modern feltárási és dokumentálási módszerek elterjedése előtt zajlottak, a lelőhelyekről ismert leletanyag XXI. századi értelmezése nyilvánvaló problémákba ütközhet.

Példaként említhetjük az Istállós-kői-barlangot, amely a Bükk hegység délnyugati részén, egy hosszú és

Összeillő csigolyák a 2014. évi feltárás közben
(GASPARIK MIHÁLY FELVÉTELE)

mély völgy végén, nagy relatív és abszolút magasságban nyílik. Itt különösen az 1950–51-es ásatások során két eltérő korú kultúrréteget sikerült azonosítani, melyekben kő- és csonteszközök is előfordultak. A részletesebb vizsgálatok azonban rávilágítottak, hogy a két réteg keletkezése közti időszak üledékei hiányoznak a rétegsorból. Sőt, a kőből és különösen az agancsból készült eszközök esetében előfordult, hogy ugyanazon darab egyik töredéke az alsó, a másik az egyértelműen fiatalabb felső réteg feltárása során került elő.

Ásatások Pécelen

Még 2014 novemberében bejelentés érkezett a Magyar Természettudományi Múzeumba: Pécel határában

egy vízmosásban nagy méretű csontok kerültek elő. A nem hagyományos időpontban, decemberben elvégzett helyszíni szemle és gyors leletmentés alkalmával talált további maradványok – összesen tizenkét darab összetartozó nyakcsigolya és elülső hátcsigolya – alapján pontosítani lehetett az állat meghatározását. Az elülső hátcsigolyák háti (dorzális) oldalán lévő tövisnyúlvány mérete, illetve a majdnem ép combcsont alapján egyértelműen azonosítani lehetett a fajt: gyapjas orrszarvú (*Coelodonta antiquitatis*) leleteivel van dolgunk.

A következő év decemberében körülbelül 10 négyzetméteres területen sikerült tisztázni a csontmaradványok elterjedését. Ekkor kerültek

elő a két mellső láb egyes részei (felkarcsont, alkarcsontok, lapockacsont, kézközép- és patacsontok), majd a teljes medencecsont, valamint az állkapocs a teljes fogsorral.

A lapocka és a bordák között elég váratlanul négy pattintott kőeszköz is kibukkant, amelyek első pillantásra leginkább az Istállós-kői-barlang felső rétegének eddig eléggé egyedi anyagú és kidolgozású eszközeire emlékeztettek. A régészeti tipológia szerint nagy méretű retusált (másodlagos leválasztásokkal kidolgo-

Orrszarvúlapocka és kőből pattintott pengehegy a 2015. évi feltáráson
(GASPARIK MIHÁLY FELVÉTELE)

rom pattintott kőlelet került elő. Ezek áttetsző obszidiánból készültek és közülük kettő összeilleszthető volt. Az obszidián esetében sokkal egyszerűbb a szabad szemmel való meghatározás, így kijelenthetjük, hogy a nyersanyag geológiai előfordulása Délkelet-

Emiatt sem az üledékek eredeti sorozatában (szakszóval a rétegsorban) elfoglalt helyüket, sem annak földtörténeti korát nem tudjuk megállapítani.

Vén állat volt

Bár a barlangok üledékéből is előkerült időnként egy-két orrszarvúmaradvány, a péceli leletek legnagyobb jelentősége abban áll, hogy egyazon egyedhez tartozó csontok kerültek elő, mégpedig nagyjából a teljes csontváz egyharmada. A maradványokból kiindul-

va nagyon jól rekonstruálható az egykori állat testfelépítése és az egyes testrészek egymáshoz viszonyított aránya. Az állkapocs alapján például megállapítható, hogy igen vén állattal van dolgunk, a fogsorban ugyanis erősen lekopott fogak sorakoznak.

Viszonylag fiatal, 50 ezer évnél nem idősebb szerves eredetű maradványok (csont, agancs, elefántcsont vagy mamutagyar, faszén stb.) esetében lehetőség van közvetlen keltezésre. Jelenleg több nem-

közé tehető. Az ugyanerről a lelőhelyről származó orrszarvúmaradványokból vett minták azonban ezeknél mintegy 500 évvel idősebbnek adódtak – lehetséges, hogy a késő paleolitikum embere szubfosszilis állapotban talált csontokat vitt be a telepre. Ugyanitt azonban előkerültek az állat élethű karcolt ábrázolásai is, tisztán mutatva a település, illetve az egyes maradványok pontos kormeghatározása körül jelentkező nehézségeket.

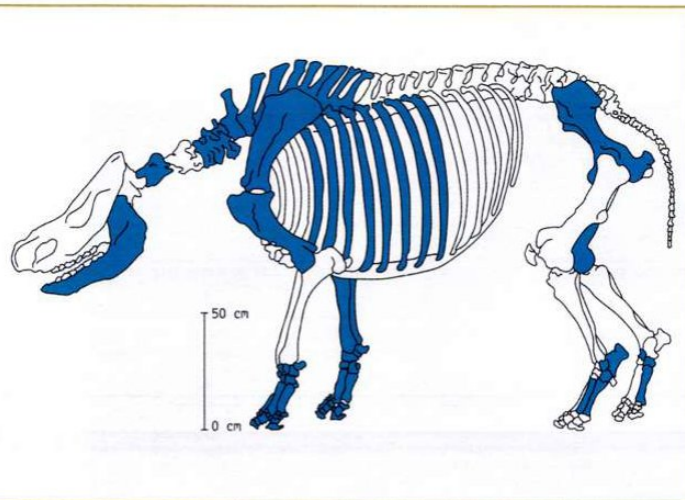
A régészeti leletek oldaláról tekintve, a péceliekhez legjobban hasonlító Istállós-kői-barlang felső kultúrrétegének kora – figyelembe véve az említett rétegtani problémákat – nagyjából 35 ezer év körüli időszakra tehető. A most feltárt csontmaradványok közvetlen radiokarbonos mérése előtt tehát az őslénytani és régészeti adatok nagyjából ugyanazt az időszakot valószínűsítik.

Ősi lakoma nyomai

Az orrszarvú vadászata és feldarabolása egyetlen, régészeti módszerekkel megfogható epizódot képvisel, amelyhez összesen hat kőszekért találtunk a feltárást során. Véleményünk szerint lényegében a többi magyarországi barlangi lelőhely – így az Istállós-kői-barlang – egy-egy hasonlóan rövid, talán csak egy-két éjszakáig tartó emberi megtelepedése során sem maradt hátra sokkal több eszköz, ám ezekben az esetekben az évszakonként, évente vagy esetleg csak néhány évtizedenként ismétlődő emberi jelenlét miatt sokkal gazdagabb leletegyüttesek kerültek napvilágra.

A péceli lelet folyamatban levő és tervezett további vizsgálatai feltehetően fényt vetnek a maradványok radiokarbonos módszerrel tovább pontosítható korára. S arra is, vajon a kőeszközökön látható használati nyomok alátámasztják-e, hogy a különböző forrásterületekről származó kőzetekből készült és régésztileg eltérő típusba sorolt eszközöket (a csokoládékova hegyeket és az obszidiánpengéket) ténylegesen más-más célokra használták 35 ezer évvel ezelőtt?

MARKÓ ANDRÁS
GASPARIK MIHÁLY

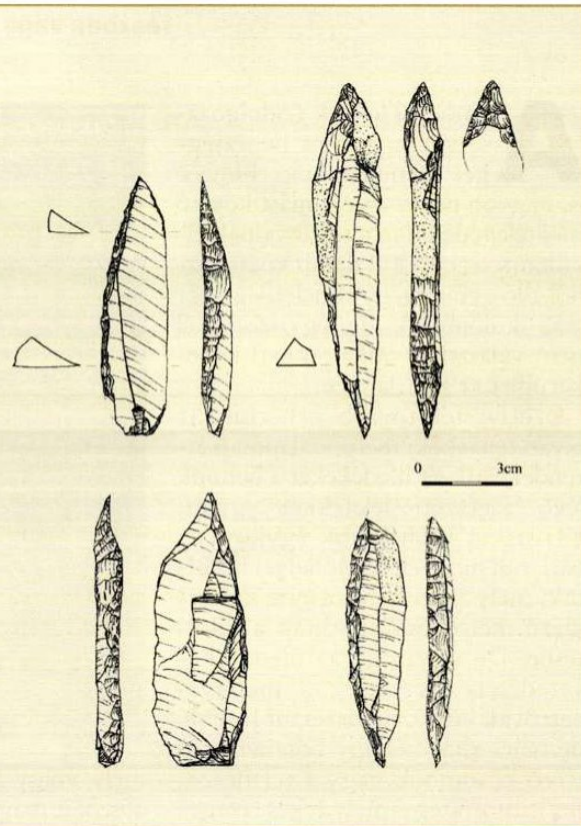

A péceli gyapjas orrszarvú a 2014–2015. évi ásatások során feltárt maradványai (KATUS MAGDOLNA RAJZA)

zott élő), illetve tompított hegyekről van szó, melyeket a hagyományos értelmezés szerint a vadászat során használtak. Az eszközök olyan kőzetből készültek, amelynek a Kárpát-medencében nem ismert természetes előfordulása. Bár a távoli nyersanyag-típusok makroszkópos meghatározása rengeteg bizonytalanságot rejt magában, megkockáztatjuk, hogy mind a négy hegy a csokoládékova néven ismert, felső-jura kori kőzetből készült. A csokoládékova forrásai Kis-Lengyelországban, a Visztula középső folyásánál húzódó Szentkereszt-hegységben (Góry Świątokrzyskie) vagy a Krakó környéki, a jura időszakban keletkezett hegyvidék (Jura Krakowsko-Częstochowska) északi részén kereshetők.

Milyen idős?

2017-ben folytattuk a feltárást, melynek során bordatöredékek és lábcsontok társaságában újabb há-

A 2015. évben előkerült pengehegyek
(NAGY KATALIN RAJZA)

Szlovákiára, Viničky (Szöllöske), illetve Brehov (Imbreg) környékére tehető. További eltérés az eddigi kőleletekhez képest, hogy ezek a darabok másodlagos megmunkálás nélküli egyszerű pengék voltak, melyeket talán az orrszarvú feldarabolása során használtak. Bár a csontok tisztítása és konzerválása még nem fejeződött be, az egyik bordán kétségkívül kőszek által okozott vágásnyomot sikerült találni, ami alátámasztja, hogy a kőeszközök és a csontok nem véletlenszerűen kerültek egymás mellé.

Az őslénytani és a régészet első és talán legfontosabb kérdése mindig a lelet korát firtatja. A klasszikus

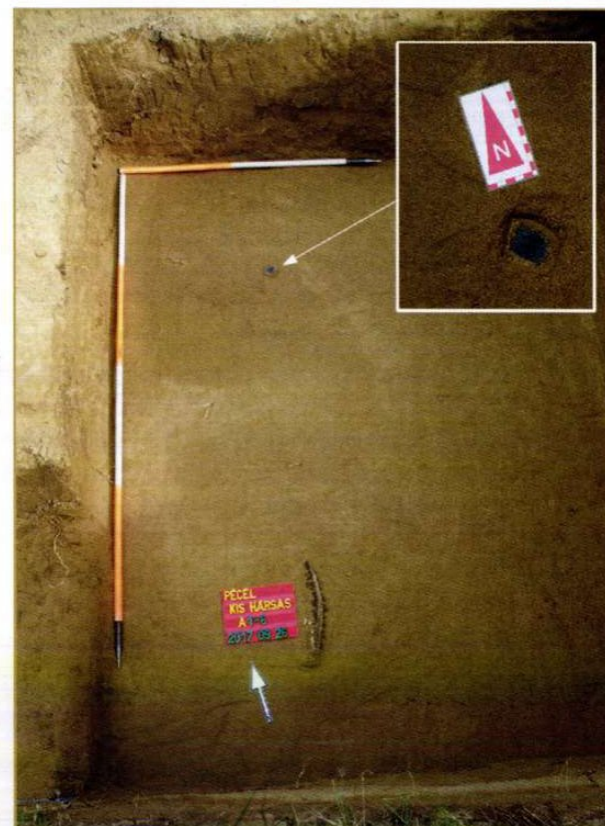
őslénytani közelítés szerint bár a gyapjas orrszarvú már mintegy 5–400 ezer éve megjelent, csak mintegy 150 ezer éve vált gyakorivá és hazánkban leginkább a jégkor utolsó jégkorszakában, a Würm glaciálisban fordult elő. Maradványai leggyakrabban az Alföldön kerültek elő, mederkotrás hordalékából. A Tisza természetes és szabályozott medre ugyanis folyamatosan fossziliában igen gazdag rétegekbe vágódik, azokat pusztítja. Sajnos az így előkerült maradványok tudományos értéke elég csekély, mivel eredeti beágyazó üledékükből kiszakítva kerülnek napvilágra.

Gyapjas orrszarvú bordái között talált kőeszköz
(GASPARIK MIHÁLY FELVÉTELE)

zetközi program is fut, melyeknek az eredményei alapján úgy tűnik, a faj utolsó optimuma a mintegy 30–37 ezer évvel ezelőtti időszakra, a jégkorszakon belül viszonylagosan enyhe, Denekamp (orosz megfelelője a Bryansk) interstadiálisnak nevezett időszakra tehető. Az ezt követő fokozatos lehűlés és különösen az utolsó hidegcsúcs a gyapjas orrszarvú számára kedvezőtlen feltételeket teremtett, ebből az időszakból kevés közép-európai adattal rendelkezünk. A Würm eljegesedés végén, a késő glaciális időszakban egyre fogyatkozó számban, de előfordulnak maradványaik, Közép-Európában jellemzően régészeti lelőhelyeken.

Érdekes az egyik legfontosabb magdaléni lelőhely, a Rajna völgyében található Gönnersdorf esete, melynek kora a nagy sorozatban elvégzett radiokarbonos mérések tanúsága szerint 16 300 és 15 100 év

Orrszarvú borda- és lábcsontjai, valamint obszidián pengétöredék a 2017. évi ásatásból
(MARKÓ ANDRÁS FELVÉTELE)